

80. Хасанов Б. Заңның күші – тілдің сұсы // Егеменді Қазақстан. № 150 (23360) 2003 жыл 21 маусым.

81. Ақатай С.О. Сүлейменовтың «Тарихқа дейінгі түріктер» деген кітабының «Түрік тілі мен жазуының шығу тегі хақында» (аударған) Түрік тілі мен жазуының шығу тегі хақында // Заман Қазақстан. №27 (434) 4 шілде, 2003 жыл.

82. Мұхтар Құл – Мұхаммед. Ұлт тірегі – тіл // Ана тілі. №19 (648) 2003 жыл, 15- мамыр.

83. Көбесов А. Әл Фараби. – Алматы: Қазақстан, 1971. - 47 б.

Резюме

При изучении истории, этики и культуры казахского народа прослеживается огромное богатство языка и его развитие рассматривается в данной работе в четырех разделах. Такое исследование дает возможность изучить общую историческую лексикологию.

Resume

In the study of history, ethics and culture of the Kazakh people one can trace great wealth of the language and its development. The author does this in the given work in four sections. Such research gives an opportunity to study general historical lexicology.

ӘӨЖ: 81,42

МӘТІН СТИЛИСТИКАСЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН БАҒЫТТАРЫ

А. Утанова

Қазақ гуманитарлық заң университет, Астана қ.

М. Шындалиева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

XX ғасырдың орта тұсынан басталған әдебиетті стильдік тұрғыдан зерттеу мәселесі стилистиканы бірнеше салаға бөліп қарастыруды қажетсінді. Қазақ тіл білімінің атасы, ұлы ғалым А. Байтұрсыновтың еңбектерінде де стилистика мәселесі жіті қарастырылған. Ғылыми болмысты игеретін тәсіл – ғылымның қоғамдағы орны мен мәні өте биік. Ғылым болмысты игеруде жалпылама білімді анықтауға әрекеттенеді, анықтаған соң жалпылама білімді (ұғымды) ғылыми ізденістердің негізі ретінде қалыптастырады. Ғылымның

осы әрекеті табиғи, яғни ғылыми заңдылық, себебі жалпылама білімсіз объективтік табиғи болмыс толық және әділ зерттелуі мүмкін емес. А. Байтұрсынов ғылымның болмысты игеретін негізгі тәсіл екендігін, жалпылама ұғымды, білімді анықтаған соң, оларды өзіне негіз тұтатындығын өте жақсы түсінген, сөйтіп өз зерттеулерінде ғылымның тәсілділігін, ұғымның, білімнің жалпыламалығын жоғары деңгейде пайдаланған. А. Байтұрсынов қазақтың барлық сөзінің түбірі өзгермейтінін нақты мысалдармен дәлелдейді де, «ғылыми ақиқат», «жалпылама ұғым» деген сияқты өткір терминдер ұсынған. Бұлардан шығатын қорытынды – стилистика мәселесін ұлы ғалым ақиқаттан гөрі ұғым деген өлшемге лайық деп тапқан. Ахаң тіл үш негізгі қызмет атқарады: қарым-қатынас қызметі, хабарландыру қызметі, әрекеттендіру қызметі,- деп жазады [1, 189 б.]. Осы үш қызметтің екеуі (хабарландыру, әрекеттендіру) – ғылыми стильдің негізі болады. Яғни барлық ғылыми стиль мәтіндерінде жаңа ғылыми дерек, заңдылық жайында хабар болады. Және сол ғылыми дерек ереже, шарт, анықтама ретінде қолданылып, олар ойға тілдің әсер ету (әрекеттендіру) функциясы арқылы жеткізіледі. Ғылыми стильді лингвистикалық және экстралингвистикалық факторлар қалыптастырады. Экстралингвистикалық фактор – ғылыми мәтіндердің тілдік ұғымдардан тыс ұғымдарды, шарттарды сақтайтындығы, яғни нақтылық, бірйойлық, көркемсөздік, бейэмоциялық, жалпыламалық, күшейтпеушілік, жекелендірмеушілік, объективтілік, әділдік, шындық сияқты қалыптардан ауытқымауында жатыр. Барлық стильдің тілдік стандарттары мен сыртқы құрылымдық стандарттары да болады. А. Байтұрсынов мәтіндерді абзацқа бөлу, тиісті тіл материалдарын қатар-қатар орналастыру, іштей ұсақ тараушаларға бөліп алу, ойдың желісін сақтау сияқты мәселелер жалпы мәтіннің сыртқы құрылымдық стандартын қалыптастырады деп дұрыс тұжырымдама ұсынған. Белгілі бір қаламгердің шығармасындағы тілдік құбылыстарды қарастырудың негізгі бір саласы оның стильдік ерекшеліктерін тану мәселесімен байланысты. Стиль категориясы тіл білімінің барлық саласын қамтиды. Ол тілге де, әдебиетке де тән құбылыс болғандықтан, жалпыфилологиялық ұғым. Әсіресе, әдеби стильді сөз еткенде, әрбір жазушыға тән стильдің өзіндік ауқымы, дүниеге көзқарасы зерттеуге тұрарлық нысан болып табылады. Жеке стильде тек тілдік жүйе ғана емес, идеялық мазмұн да көрініс табады. Осыдан келіп әдеби стильдің лингвистикалық стильден ажырайтын бір ерекшелігі шығады. Әдеби стильдің көрсеткіші таңба, сөз, сөз тіркесі, сөйлем, жалпы мәтін бола тұрғанмен, олар жаңа эстетикалық типтегі белгілі бір идеялық мағынаның көрсеткіштері. Әдебиеттегі стиль мәселесі шығарманың идеялық мазмұнымен, жанрлық-құрылымдық, поэтикалық тілімен байланысты болады. Лингвистикалық тұрғыдағы стиль мәселесі де осылай саралауды, өзіндік компоненттерді ажыратуды талап етеді. Алайда әдебиеттану жағынан да,

лингвистика жағынан да стиль мәселесінің алшақ кетіп қалатын тұсы жоқ. Мәтін стилистикасы жазушы стилін айқындауда базалық рөлге ие болады. Ғалымдар оқытуға алынатын мәтіндердің стильдік ерекшелігіне де мән береді. Мысалы, Е. Никитина кітап тіліне байланысты әдебиет тілінің стилі, ғылыми стиль, көпшілікке бағытталған ғылыми стиль және баспасөз стилі деп бөледі. Ал оқытуға арналған мәтіндерді оқу мәтіндері деп бөледі. Қазақ тілінің стилистикасын зерттеуші ғалымдар Қ. Жұмалиев, Ф. Мұсабекова, М. Балақаевтар сөйлеу стилі, кітаби жазба стильдер, іс қағаздары мен ресми стиль, ғылыми стиль, көркем сөз стилі деп бөлгені белгілі. А. Жапбаров қазақ тіліндегі стильдерді былайша жіктейді: 1. Ауызекі сөйлеу стилі. 2. Кітаби жазба стиль. 3. Ресми іс қағаздар стилі 4. Ғылыми-техникалық әдебиет стилі. 5. Публицистикалық стиль. 6. Көркем әдебиет тілінің стилі. Көрсетілген мысалдар оқытуға алынатын мәтіндердің түрлі стильді қамтуы қажет екендігін дәлелдейді. Мәтін арқылы тілдік қатынастың барлық түрі үйретіледі: мәтінді оқыту әрекетімен бірге, мәтін бойынша әңгімелесу арқылы сөйлеу әрекетіне, мәтін бойынша сұрақ-жауап арқылы тілдесім әрекетіне, мәтін бойынша мазмұндама жазғызу арқылы жазу әрекетіне, мәтін бойынша ойын жеткізе айту әрекетіне үйретіледі. Ф.Ш. Оразбаева тілдік қатынасқа байланысты сөйлесім әрекеті (речевая деятельность) деп танып, оған төмендегідей анықтама береді: «Сөйлесім әрекеті белгілі бір ойды, хабарды, не деректі баяндау және оны екінші біреуге жеткізу арқылы онымен түсіністікке жету»- дейді. Ал тілдік қатынасқа байланысты сөйлесім әрекетінің өзін іштей беске бөледі: оқылым, жазылым, тыңдалым, айтылым, тілдесім. Автор бұл сөйлесім әрекетінің әрқайсысына анықтама бере келе, тілдік қатынасқа байланысты сөйлесім әрекеттерінің барлық түрі мәтін арқылы үйретілетінін баса айтады. Бұл айтылғандардан сөйлесім әрекетіне қажет, тілдік қатынас қызметін атқаруға керек тілдік тұлғалардың бәрін мәтін арқылы үйретуге болатыны анықталады. Осымен байланысты мәтін таңдауға белгілі талаптар қойылады. Ол талапты жалпы алғанда үшке топтауға болады: 1. Мәтіннің лингвистикалық мақсаты. 2. Мазмұнының танымдық ұстамы. 3. Әдістемелік нысанаға сәйкес болуы керек. Бұларды мәтін таңдауға қойылатын шарттар деп санауға болады [2, 141 б.]. Функционалдық стильдер – жұмсалыу мақсаты, атқаратын рөлі, қолданысы деген мағынаны білдіреді. Стиль өмірдің белгілі бір саласында қолданылып, тарихи қалыптасқан тілдік құралдар жүйесі болғандықтан, тілдің қатынас құралы ретіндегі неге, не үшін жұмсалатындығы өткен ғасырдың қырқыншы, елуінші жылдары зерттеле бастады. Зерттеушілердің қай-қайсысы да тілдің әлеуметтік қызметіне мақсаттық стильдердің қатысты екендігін жоққа шығармайды. Сондықтан академик В. Виноградов тілдің әлеуметтік қызметінің түрлерін қарым-қатынас (общение), хабарлау (сообщение) және әсер ету (воздействие) деп бөледі де, соларға сәйкес біріншісі – тілдің

күнделікті сөйлесу стилі, екіншісі – іс қағаздары, ресми құжаттар және ғылыми стиль, үшіншісі – көркем әдебиет пен публицистика стилі деп таниды. Тілдің әлеуметтік қызметіне қарай стильдік бөлінісі тіл элементтерінің: сөздердің, грамматикалық амалдардың, көріктеу құралдарының әр түрлі қарым-қатынас саласында, яғни коммуникативтік ортада жұмсалып тәсілдері, қолданылу жиілігі, тіркесу қабілеттері ескеріледі. Тілдік стильдерді ауызша және жазбаша стиль деп бөлуге болады. Функционалды стильдердің тарамдала түсуі жазба әдеби тілге, әсіресе ұлттық әдеби тілге тән құбылыс. Қазақтың ұлттық жазба әдеби тілі XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап қалыптасты. Оған дейін әдеби тілде негізінен көркем поэзия стилі және проза түрінде айтылған ауызша шежіре стилі эпистолярлық стиль болды. XIX ғасырға дейін қазақтар қолданған шежіре стилінің де өзіне тән белгілері болды. Жалпы жазбаша шежіре стилін жартылай ғылыми стильге жатқызуға болады. Іс қағаздар стилінде сөйлемдер толымды, жақты болады. Онда қаулы етеді, қаулы етіледі, шешім қабылдады, тапсырылсын, міндеттелсін, шара қолданылсын деген сияқты дәл, қалыпты үлгілер қолданылады. Ғылыми стильде сөздер дәлме дәл болумен қатар, бірізділік қатаң сақталады. Сабақтас сөйлемдердің басыңқы сыңарлары ойдың негізгі бөлшегі болып, бағыныңқы сөйлемге ерекше мағыналық қызмет жүктейді. Публицистикалық стиль терминдер мен қалыпты сөз тіркестерімен жасала тұра, метафоралық қолданыстар, тұрақты тіркестер сөздің тура және ауыспалы мағыналарын жиі қолданады. Көркем әдеби стильде образды әсерлі сөздер мен сөйлемдер жиі қолданылады. Тіл білімінде стилистиканың зерттеулеріндегі еңбектерге сүйенсек, стилистиканың нақты жүйеленіп, жалпы қабылданған анықтамасы жоқтың қасы. Бұның басты себебі стилистика саласының өзінің қалыптасу процесінде әртүрлі бағыттар құрамында баяу дамығаны байқалады. Осыған байланысты соңғы кездері стилистика ғылымының зерттеу нысаны көркем сөйлеуді зерттеу шекарасының алшақтап түскенін көрсетеді. Жалпы алғанда, стилистикаға сөйлеу көркемдігі құралдары туралы және айтылым мазмұны, мақсаты, қарым-қатынас жағдаяты мен саласына тәуелді тілдік бірліктерді тиімді қолдануға негізделген тіл қызметінің заңдылығы туралы лингвистикалық ғылым деген анықтама беруге болады. Осыған орай қарым-қатынастың түрлері және әлеуметтік маңызы бар салаларға бөлінуін төмендегідей топтастыруға болады: ғылыми, көркем, публицистикалық, іскери т.б. Осыған байланысты бұлар функционалды стильдерге бөлінеді [3, 44 б.]. Кейде стилистикаға тек тілдің «бейнелі құралдары туралы ғылым» деген анықтама беріледі. Мұндай түсініктің әсерінен стилистиканың функционалды аспектісі тарылып, ал оның пәні тіл еңбектерінің стилистикалық болуымен ғана шектеледі. Барлық мүмкіндіктерді ескере отырып, стилистика тек функционалды стильдер туралы ғылым деп анықтама беру жеткіліксіз, өйткені, стилистика тарихында тілдің стилистикалық ресурстарын зерттеген

дәстүрлі бағыты дамығаны байқалады. Сонымен қатар, функционалды стильдерді қалыптастыруға әртүрлі бейнелеуіш құралдар қатысады, олардың құрамын зерттеу бірден стилистикаға келіп тіреледі. Осыған байланысты жоғарыда келтірілген анықтама тарихи тұрғыдан ақиқатты өмірге сай, әрі толық түрде берілген. Демек, бұл анықтаманы жалпы стилистиканың анықтамасы деп қорытындылауға болады. Ол стилистикалық зерттеулерде тарихи қалыптасқан негізі екі бағытына (аспектіге) сәйкес төмендегідей жіктелініп көрсетіледі: 1. Тілдік контекстен тыс стилистикалық ресурстары туралы (қысқаша айтқанда «ресурстар стилистикасы») – бұл аспект, құрылымды әрі қатарлы болып келеді; 2. Әр түрлі қарым-қатынас саласында тілді функционалдыру заңдылығы туралы (функционалды стилистика) – аспект коммуникативті болып табылады. Осы бағыттың негізімен көркем сөйлеу стилистикасын оның зерттеу объектісінің өзгешелігімен осы саладағы зерттеулердің кең ауқымды қамтуына қарай оны ерекше бөліп қарауға болады. Бірақ көркем сөйлеу жалпы өзіндік белгісі аспектін ретінде қаралатын функционалды стилистика ішінен бірнеше түрге бөлінетінін ескеру қажет. 3. Бұдан ерекше сипатта қаралатын көркем сөйлеуді зерттейтінін, нақтырақ айтқанда «Көркем әдебиеттің тілі мен стилі» деген тағы бір бағыт бөлініп шығады. Негізінен алғанда, көркем әдебиет стилі туралы ғылым В.В. Виноградов еңбектерінен бастау алды. Ғалым стилистиканы «Көркем әдебиет тілі туралы» зерттеуінде ерекше пән ретінде жан-жақты сипаттаған. Осы бағыттағы зерттеулерге көркем әдебиет стилистикасы да жатады. 4. Нормативті және қолданбалы аспект туралы Г.О. Винокур еңбектеріндегі тұжырымдарға сүйенсек: «Мәдениетті жазу мәселесімен практикалық пән ретінде нормативті-лингвистикалық стилистика түсінігі байланысты» деп тұжырымдалған. Бұл мәселеге басқаша қырынан қарағанда, бұл аспект ғылымының ерекше бағытын құрамайды, оның міндеті-теориялық стилистика ұстанымдарын өмірге әкелу, стилистикалық сөйлеу мәдениетіне тәрбиелеу. Бұған негіз тілдің стилистикалық ресурстары мен оның қызметі заңдылықтарын білу болып табылады, олар стилистиканың нормаға сай сөйлеуді құрудың тәжірибелік дағдыларын қамтамасыз етеді. Осыған байланысты оқу пәні ретінде практикалық стилистика және стилистиканы оқыту әдістемесі туралы айтуға болады. Қазіргі таңда тілдің стилистиканың ресурсын зерттейтін бағыт барынша дәстүрлі болып келеді. Бұл сипаттама, басқаша айтқанда, стилистикалық немесе құрылымдық стилистика болады. Ол тілдің стилистикалық бояу құралдарын бейнелеуіштік мүмкіндіктері мен сөздің, форманың, конструкциясының семантика-функционалды ренкің, сонымен қатар тілдік бейнелеуіш құралдарын т.б. зерттейді. Осы ғылымның негізгі аспектерінің біріне, яғни, тілдің стилистикалық тіл жүйесінің әртүрлі деңгейіндегі синонимиясына кейбір тілші-ғалымдар, мәселен, А.Ц. Горшков бұған қызметтік рөлдегі бағыт деген баға береді [4, 27 б.]. Орыс әдеби тілінің

қалыптасу процесінде оның екі формасының, яғни жазбаша және ауызша формасының өзара ықпалы зор мәнге ие болғаны белгілі. Бір кездері славян тілдері түрлерінің ықпалында болған дәстүр бойынша кітаби жанрларда ғана қолданылған тілдік құралдар әдетте ресми стилистикалық сипатқа ие болған. Сонымен қатар шешендік өнердің экспрессивтілік реңкі сипатын иеленген. Осы құралдар шарты түрде кітаби құралдар (немесе кітаби стильдер) деген атауға біріктіріледі. Ауызекі тілдің тіл бірліктері әдеби салада да қолданылады, олар еркіндік, тіпті тұрпайылылықтың бай экспрессивті бояу сипатын ұсынады. Олардың бәрін ауызекі тіл немесе қарапайым тіл (әдеби ауызекі тіл) деп атайды. Кітаби және ауызекілік тіл құралдары тіл жүйесінің әртүрлі деңгейінде болды (бірақ олардың саны бірдей емес): фонетикалық, лексикалық, фразеологиялық, сөзжасамдық, морфологиялық, синтаксистік. Кейде осы бірліктер бір-біріне және «бейтарап» (бояусыз) сөздерге де синоним болады. Осы құралдарды зерттеу сипатталып отырған стилистикалық бағыттың нысанын құрайды. Ол құралдар құрамын, тіл стилистикасының құрылымдық аспектісін бейнелейді. Негізінен, ол бастапқыда (диахронияда) бәрібір тілге байланысты болады. Тек стилистиканың даму тарихында ғана емес, сонымен қатар оқыту процесінде де «ресурстар стилистикасынан» өзге де стилистика бағыттарына ауысып кетуі заңды құбылыс. Функционалды стилистика қандай да бір байланыс саласындағы коммуникативті міндетке тәуелді тіл қызметінің заңдылығын зерттейді. Ол бәрінен бұрын функционалды стильдердің айтылу жүйелігі мен өзіндік қызметі және өзге де функционалды-стильдік ерекшеліктерді, яғни «стиль ішіндегі» жанрлық жағдаяттық және тағы басқаларды зерттейді. Оның міндетіне тілдің жеке стилистикалық мүмкіндіктерін қарым-қатынас мақсаты мен міндетіне, мазмұн сипатына, ойлау формасына және әрбір әлеуметтік саладағы қарым-қатынастың жағдаяттық ерекшелігіне байланысты зерттеу жатады. Оның зерттеу пәніне тіл қызметі және оны қолдану жатады, яғни оның құрылымы емес, тек тілдік құралдары, сонымен қатар экстралингвистикалық факторлар анықтаған таңдау мен үйлесімдік ұстанымдары жатады. Оның нәтижесінде сөйлеу тілі (сөйлеу жүйелігі) ұйымдастырылады. Сонымен, функционалды стилистика дегеніміз – әртүрлі қарым-қатынас саласында, адамның іс-әрекеті түрлеріне сай қолдану заңдылығын, сонымен қатар функционалды түрлерде, оларға тілдік құралдарды таңдау мен үйлестіруді шоғырландырылған сөйлеу жүйелілігін зерттейтін лингвистикалық ғылым. Бұл мәселе көптеген ғалымдардың пайымдауларында қазіргі заманғы стилистиканың ең негізгі және ірі де көлемді болашағы зор бағыты болып табылады. Дәл осы бағыттың қалыптасуы ХХ ғасырда стилистиканың жеке ғылыми пән ретінде қалыптасуымен байланысты. Функционалды стилистиканың ерекшеліктері мен негізгі мәселелерін зерттеудің маңыздылығы туралы отандық ғалымдарға қоса Чехия мен Словакияның тілші-ғалымдары,

сондай-ақ шетелдегі орыс тіл білімін зерттеушілер бірнеше рет пікір таластырып, тәжірибе алмасқаны байқалады. Осы мәселеге байланысты көрнекті тілші-ғалым Р. Глезеро тұжырымына сүйенсек: «Тілдің функционалды түрлілігін «функционалды стилистика» туралы ілім ретінде тілші-ғалымдардың жасаған стилистика туралы конференциясы әлемдік лингвистикада кеңінен мойындалғанын байқауға болады. Функционалды стильдерді зерттеу – өзекті мәселелердің бірі болып табылады» [5, 18 б.]. Қазіргі кезеңдегі функционалды стилистиканың өзектілігі мен дамуы құрылымдықтан функционалдыққа лингвистикалық зерттеудің жалпы сипатталуымен байланысты. Осыған байланысты прагматикалық бағыттарға, соның ішінде стилистикаға осы сипатталу жатады, өйткені стилистиканың негізгі қарастыратын мәселесі – мәтін, яғни тілдің функциолану заңдылықтары енетіні кездейсоқтық емес. Сонымен стилистиканың негізгі екі бағыты – «ресурстар стилистикасы» және «функционалды стилистика» - тілдің құрылымдық және функционалдық екі аспектісін көрсетеді. Функционалдық тек стилистикаға ғана қатысты емес, сонымен қатар оны тіл ғылымының басқа да салаларымен байланысты салыстырсақ, бір жағынан құрылымдық грамматика, екінші жағынан функционалдық, бұлар грамматика деген жалпы терминмен біріктіріледі. Көркем әдебиет стильдері туралы ғалым В.В. Виноградовтың пікіріне жүгінсек, лингвоәдебиеттанушылық сипаттағы тарихи ғылымды білдіреді: ол тарихи тұрғыдан дамуда әдеби тіл мен көркем әдебиеттің әртүрлі стильдерін зерттейді, ол бәрінен бұрын нақты бір даму деңгейіндегі әдеби тілдегі әдебиеттің стилистикалық бағытын, талабын қаншалықты қамтамасыз ете алатындығын қарастырады. В.В. Виноградовтың өзіне тән, тың пікірлерінің бірінде қалыптасқан ұлттық әдеби тілдің негізінде реализм стильдерінің даму мүмкіндігі көрсетілген. Ал негізінде ХІХ ғасырдағы орыс әдеби тілі осы бағытта болатын. Бұл бағытқа жеке сөйлеу стилистикасы немесе жазушы стилі мен жеке көркем шығарма стилін жатқызуға болады. Негізінен нақты мәтіндердің берілуі мәселесі қарастырылады (соның ішінде «қолдану стилистикасы», «қабылдау стилистикасы»). Мұндағы әдістің лингвистикалық мақсаты текстологиялық деп қарастыруға болады. Бұл лингвистика үшін де, әдебиеттану үшін де осы зерттеудің өзекті болуына мүмкіндік туғызбайды. Белгілі зерттеуші В.В. Виноградов негізін салған көркем әдебиет стилистикасының негізгі мәселелерінің бірі-көркем шығармадағы автор суреттерінің берілуін зерттеу болып табылады. 5. Әрбір сөйлеуші мен айтушының есінде болатын стилистикалық басты ұстанымдардың негізгісі – қарым-қатынас саласына байланысты тіл құралдарын орынды, әрі тиімді қолдану керек, одан кейін оның мақсаты мен міндетін, жағдаят, айтылым мазмұны, жанр және т.б. экстралингвистикалық факторларды да естен шығармаған жөн. Практикалық стилистика айтушы бойына стильдік түйістік ұғымына тәрбиелеу, әрбір функционалды стильдің нормалануымен

таныстыру, сөйлеудің (үздіксіз мәтін) өзіндік ерекшеліктеріне сәйкес құрастыру қабілетін арттыру болып табылады. Лингвист ғалым В. Матероус мектепте тек грамматиканы ғана емес, сонымен қатар стилистиканы да оқу қажеттігі туралы әділ де, нақты айтқан. Бұл сөйлеудің жоғары мәдениеттілігіне алып келетініне ешбір күмән келтірмейді. Бұрынғы және қазіргі заманда сөйлеудің ең «қиын» тұсына канцеляриумдердің орынсыз қолданылуы жататынын аңғаруға болады. Сол, «канцелярит» туралы К. Чуковский, К. Паустовский және т.б. жазушылар ана тіліне байланысты өз ойларын білдіргені белгілі. Практикалық стилистика бағытының пайда болуына ешқандай нақты теориялық негіз болмағандықтан «ортологиялық» (дұрыс сөйлеу мәселелері) бөлімінен шыға алмағанына тарих куә. Қазіргі заманғы практикалық стилистика өзінің функционалды бағытын тереңдетуі керек, ал оның пәніне барлық функционалды стильдерді және тіл мен сөйлеудің жалпы және «түрлік» функционалды әртүрлілігінде тіл құралдарының стилистикалық нормада қолдануын қарастыру қажеттігі туындайды. Қазіргі кезеңде практикалық стилистика коммуникативті сөйлеу қызметінде стилистикалық дағды мен қабілетті қалыптастыруға ықпал етуі тиіс, ал қабілет пен дағды адамдардың стилистикалық сөйлеу мәдениетінің деңгейін көтеру мақсатындағы әрбір тілші-стилистің жемісті жұмысы үшін қажет. Стилистика бағыттары арасынан салыстырмалы (немесе сыртқы) стилистиканы да ерекше бөліп қарастыруға болады. Бірақ ол салыстырмалы лингвистика (грамматика, лексикология) сияқты нақты емес, бұның ара-жігі тек Батыстық тіл білімінде ғана нақты көрініс тауып, жеке бағыт ретінде қарастырылғанын байқауға болады. Әдетте, ол салыстырып отырған тілдердің, мәселен неміс тілі мен француз тілі т.б. тілдердің ұлттық белгілерін, сипатын көрсеткенде ғана аталып көрсетіледі. Шындығында, соңғы кездері салыстырмалы түрде қарастырылатын тілдердің қызметі, заңдылықтары мен стилистикалық ресурстары салыстырмалы зерттеулерде кездеседі. Жоғарыда талданған пікірлерден байқағанымыздай, өз кезегінде салыстырмалы стилистика ресурстар стилистикасы мен функционалды стилистикаға ыдырап, бөлініп кетпейді. Соңғы кездері стилистикалық зерттеулердің тағы бір аспектісі пайда болды, ол функционалды стилистиканың бір тармағы іспеттес, атап айтқанда диахрониялық немесе тарихи стилистика, әлеуметтік тапсырысқа байланысты функционалды стильдердің (өзге де сөйлеу түрлерінің) қалыптасу процесі және тіл жүйесі стилистикасының тарихи дамуында стильдердің экстралингвистикалық факторларының өзгерісін зерттейді. Сонымен қатар, сол кезеңнен бастап мәтін стилистикасын ерекше бөліп алу тенденциясы байқалады. Бұл мәселе кеңінен жан-жақты талдауды қажет етеді. Қазіргі кезеңде мәтін стилистикасын тереңнен зерттеуге арналған еңбектер жеткілікті дәрежеде деуге болмайды. Мәтін стилистикасы термині тіл білімі саласында кеңінен қолданыс тауып отыр, алайда, мәтін стилистикасы

терминіне нақтырақ тоқталсақ, осы ұғымның өзіне ғылыми даму процесінде біржақты анықтама берілген жоқ. Теориялық тұжырымдар мен нақты тілдік талдау үлгілерінде мәтін стилистикасының анықтамалары В.В. Виноградовтың еңбектерінен бастау алып, Г.О. Винокур, Б.А. Ларин т.б. зерттеулерінде жалғастығын табады. Аталған зерттеушілердің еңбектеріндегі пікірлерге сүйене отырып, В.В. Одинцев тіл білімі тарихының жаңа сатысында стилистиканың қазіргі таңдағы жаңа бағыт лингвистикасының қатынасын анықтады. Өз еңбектерінде ол мәтін стилистикасына неғұрлым терең және теориялық тұрғыдан негізделген сипаттама береді. В.В. Одинцовтың еңбегіндегі анықтамасы бойынша: «Мәтін стилистикасы – сөйлеу шығармашылығы (көркем-әдеби), композициялық-стилистикалық түрлер мен сөз құралдарындағы сөз қызметінің құрылымдық стилистикалық мүмкіндігі. Мәтін стилистикасы сөз стилистикасының құрамына кіреді» [6, 11 б.], - деп жазады көрнекті ғалым. Бұл сипаттама осы бағыттағы зерттеу пәніне қатысты үш қағидаға назар аудару қажеттігі туындайды. Олар стилистиканың басқа бағытымен салыстырғанда, мәтін стилистикасының мәртебесін айқындар береді: Біріншіден, мәтінде тіл және сөз құралдарының үйлесімділігі туралы айтылып отырғандықтан, объектіге функционалды жақындау. Екіншіден, В.В.Одинцевтың пайымдауынша, мәтін стилистикасын зерттеудегі маңызды мәселе конструктивті жинақталған әдістер (мәселен, тізбекті және қатар мазмұндама: градация, қамыту, сұрақ-жауап және т.б.) мен сөздің функционалды-мазмұнды түрлері (сипаттау, әңгімелеу, талқылау және т.б. мәтіндік бірліктер мен композициялар). Үшіншіден, формасы мен мазмұны біртекті мәтіндерді талдау, белгілі бір шығарманың мазмұны мен формасын оны тереңдете оқу үшін талдау. Екі жағдайдан да көрінетін зерттеудің пәні мәтіндегі сөз бірліктері мен оларды ұйымдастыру ұстанымын үйлестіре білу болып табылады. Бұндайда автордың сөз типологиясына көп көңіл бөлгенін ескерсек (мазмұндаманың композициялық-стильдік түрінің коммуникация сферасымен сәйкестендірсе) зерттеудің функционалды стилистикалық аспектісінің басқа деңгейдегі (мәтінге дейінгі) тіл бірліктерімен өзара ара-қатынасында алда болған болар еді. Үшінші жағдайдағы зерттеудің мақсаты мен мәні басқаша [7, 62-65 б.]. Сонымен, мәтін стилистикасының құрылымы мен бітімі туралы түрлі зерттеулерді салыстыра отырып, стилистика тіл білімінің көптеген заңдылығын қамтитын аса ауқымды аралық пән екендігін танимыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы: Қазақстан, 1989. – 200 б.
2. Оразбаева Ф.Ш. Практикалық стилистика. – Алматы: Ғылым, 1985. – 180 б.
3. Шалабаев Б. Көркем әдебиет тілі және оны мектепте оқыту. – Алматы: Мектеп, 1982. – 190 б.

4. Вопросы языкознания. – Москва, 1983. – 205 б.
5. Стилистическое исследования. – М: Наука, 1959. – 216
6. Скребнев Ю.М. Очерки теории стилистики. – М.: Просвещение, 1982. – 195 б.
7. Қоянбекова С.Б. Стилистиканың құрылымы және ғылыми бағыттары. – 203 б. // ҚазҰУ хабаршысы. – №4. – Алматы:Қазақ университеті, 2005. – Б.62-65.

Резюме

В статье описано медленное развитие в составе разных направлений в процессе своеобразного развития сферы стилистики. Подтверждено определение о стилистике, к которой относятся законы языковой деятельности.

Resume

In the article there are described the slow development in the composition of the different directions in the process of singular developments of the stylistic sphere. There are confirmed the determination of stylistics which is pertain to the laws of language activity

ӘӨЖ 659.13/.17

БАҚ -ТАҒЫ ЖАРНАМАНЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

М.Б Шындалиева.

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің,
Астана қ.*

Бүгінгі таңда баспасөздегі жарнама дәстүрлі БАҚ-тың бір бөлігі болып табылады. Ол ғылым мен техника жетістіктерінің ықпалы нәтижесінде бірнеше ғасыр бойы қоршаған әлемнің тіршілігімен бірге сан салалы өзгерістерге ұшырап келеді.

XX ғасыр басында баспасөз саласында жарнама қуатты маркетинг құралы болып саналса, XXI ғасыр оған өзіндік түзетулер енгізілді. Бұл кезеңде пайда болған радио, телевизия, директ-маркетинг, интернет баспасөздегі жарнаманың тікелей бәсекелесі ретінде қабылданды. Мәселен, алпысыншы жылдары бірқатар компаниялар газет жарнамасынан түгелдей телевизиялыққа ауысты. Ал жиырмамыншы ғасырдың соңында жарнама таратудың ең тиімді бірнеше жолы айқындалады. Себебі, әрбір жарнаматасушы құралдың өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Сондықтан олар ерекшеліктеріне сай қолданылуы тиіс.